

נתנאל לדברג

מחלוקות בהתהוותן

על מחלוקות בדור שלאחר יבנה, התפתחותן והשלכותיהן

פתיחה

מצינו כמה מקורות במשנה ובתלמודים, המתעדים בצורה שונה את טיב מחלוקתם של בית שמאי ובית הלל, מאפייני התנהלותה ותוצאותיה. בשורות הבאות נציג בקצרה את המקורות הסותרים וננסה ליישב את השוני ביניהם, על ידי סידורם בציר כרונולוגי היסטורי. על בסיס סידור זה נבהיר את השוני בין המקורות, ונפתח צוהר להבנה נוספת בנעשה דור לאחר מכן, בסיפור על תנורו של עכנאי, המתאר את מחלוקתם של חכמים ורבי אליעזר ונידויו של האחרון, המובא בתלמוד הבבלי במסכת בבא מציעא דף נט ע"ב. נעסוק בתיאור הדחת רבן גמליאל בעקבות יחסו לרבי יהושע ובמחלוקתם האם תפילת ערבית רשות או חובה, כמובא בתלמוד הבבלי במסכת ברכות. בהקשר לכך נזכיר את רבי יהודה בר אלעאי, ומסורות בית שמאי המובאות על ידיו.

מטבעם של דברים 'שבעים פנים הם לתורה'. מגמת דברי איננה להכריע בוודאות מה התרחש באותם ימים אלא להציע פרשנות המנסה להיות אופציה אפשרית לקריאה, המיישבת את המקורות המובאים בחז"ל בעניין ונותנת להם הקשר, ו'שגיאות מי יבין'.

חלק א' - מחלוקת בית שמאי ובית הלל

"אלו ואלו דברי אלוקים חיים הן, והלכה כבית הלל" – התיאור במסכת עירובין

אמר רבי אבא אמר שמואל: שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה:

אלו ואלו דברי אלהים חיים הן, והלכה כבית הלל. וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלהים חיים מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן - מפני שנוחין ועלובין היו, ושונין דבריהן ודברי בית שמאי ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית שמאי לדבריהן [...] ללמדך, שכל המשפיל עצמו הקדוש ברוך הוא מגביהו, וכל המגביה עצמו הקדוש ברוך הוא משפילו. כל המחזר על הגדולה - גדולה בורחת ממנו, וכל הבורח מן הגדולה - גדולה מחזרת אחריו. וכל הדוחק את השעה - שעה דוחקתו, וכל הנדחה מפני שעה - שעה עומדת לו.¹

הסוגיה בתלמוד הבבלי מתארת הכרעה של בת קול כבית הלל לאחר מחלוקת ארוכה בין הבתים במשך שלוש שנים, שנות חזקה. הסיבה להכרעה הגורפת כשיטתם, איננה מצד זה שדבריהם אמיתיים או נכונים יותר. שתי השיטות מקבלות לגיטימציה לצדקת דרכן, 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים', המניע להעדפת הלכת בית הלל היא היותן 'נוחין ועלובין', מזכירים דברי בית שמאי ואף מקדימים את דבריהם לשלהם. בקריאה ראשונית ההכרה במידות וכבוד לדעת בר הפלוגתא כשיקול בפסיקה מעוררת הערכה והזדהות, במחשבה שנייה, היא מעוררת מעט תמיהה (כפי שכבר העירו הראשונים ז"ל על הדף). מדוע נוחין ועלובין מהווה שיקול להכרעה הלכתית גורפת וכללית, בעוד ראוי לדון בכל סוגיה לגופה ולבחון רוב בבית הדין או טעמים ונימוקים ענייניים? בנוסף לכך בלימוד סוגיות רבות, ניתן לראות שכלל זה איננו מתממש בפועל וההלכה איננה נקבעה בצורה מוחלטת כבית הלל. מלבד זאת, המשך הסוגיה 'ללמדך שכל המשפיל...', ניסוח המזכיר משניות במסכת אבות כדוגמת 'כל הרודף אחר הכבוד הכבוד בורח ממנו', איננו ברור ובוודאי הסיום 'כל הדוחק את השעה...!'

'לא נמנעו מלישא נשים' – התיאור במשנת יבמות

בית שמאי מתירין הצרות לאחים ובית הלל אוסרים חלצו בית שמאי פוסלין מן הכהונה ובית הלל מכשירים נתיבמו בית שמאי מכשירים ובית הלל

¹ בבלי, עירובין יג ע"ב.

פוסלין אע"פ שאלו אוסרין ואלו מתירין אלו פוסלין ואלו מכשירין לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי כל הטהרות והטומאות שהיו אלו מטהרין ואלו מטמאין לא נמנעו עושין טהרות אלו על גבי אלו.²

המשנה ביבמות מביאה את מחלוקתם ההלכתית של בית שמאי ובית הלל ביחס לדין צרותיהם של חמש עשרה נשים (המוזכרות במשנה א'), שהזדקקותן לייבום או חליצה מאת אחי הבעל שנפטר, איננה אפשרית מכיוון שהן אמנם נישאו בהיתר, אבל הן אסורות על האח החי בשל קרבה ישירה אליו, כגון בתו או בת אשתו. שיטת בית הלל המובאת כסתם במשנה הראשונה במסכת, היא שאסור לאח החי לייבם או לחלוץ לצרות שאינן קרובות אליו. בית שמאי סבורים שאף על פי שהעריות אסורות, הצרות מותרות וממילא חובת האח החי היא לייבמן או לחלוץ להן.

מחלוקת זו היא בנושא רגיש למדי, נושאי אישות, והמשנה מבהירה (כנראה בשל פתיחת סדר נשים), שלמרות המחלוקת ההלכתית בין הבתים בנושאי אישות ובעוד נושאים הלכתיים חשובים, כדוגמת הלכות טומאה וטהרה שהיו נפוצות באותם ימים וכנראה בשל כך הובאו כדוגמא הנוספת, המשיכו הבתים לסמוך זה על זה.

ומוסיפה התוספתא: 'אע"פ שאילו אוסרין ואילו מתירין לא נמנעו עושין טהרות אילו על גב אילו לקיים מה שנ': "כל דרך איש זך בעיניו ותכן לבות ה"י".³ תיאור זה מלמד על הבנתם של בית שמאי ובית הלל ששתי שיטות הפסיקה לגיטימיות, ולכן למרות השוני בנושאים מהותיים, אין זה מביא לפלגנות וכיתתיות בין הבתים, אלא נותרת הערכה הדדית. ממשנה זו למדים אנו שמחלוקתם של בית שמאי ובית הלל איננה מוכרעת בצורה מוחלטת, אלא כל בית נותר בשיטתו. הוא אמנם מכבד את שיטת זולתו, אבל איננו מוותר על עמדתו וגישתו שלו. מציאות מעין זו משקפת מצב אידיאלי של מחלוקת בה כל שיטה אינה מוותרת על עולמה ומסורותיה מחד, ומאידיך היא

² משנה, יבמות א, ד.

³ תוספתא (ליברמן), יבמות א, יא.

איננה כופה על זולתה את עולמה ההלכתי, אלא הציבור כולו נותר קבוצה אחת עם מסורות הלכתיות מגוונות, המכירות כל אחת בערך רעותה.

גזירת י"ח דבר – המשנה במסכת שבת

ואלו מן ההלכות שאמרו בעליית חנניה בן חזקיה בן גוריון כשעלו לבקרו נמנו ורבו ב"ש על ב"ה וי"ח דברים גזרו בו ביום.⁴

המשנה במסכת שבת מתארת לנו אירוע בעליית חנניה בן חזקיה בן גוריון, במהלכו ישבו חכמי בית שמאי ובית הלל ודנו בי"ח הלכות, שאינן מפורטות במשנה. ההלכה נקבעה כבית שמאי ולא כבית הלל, כאשר הסיבה לכך הייתה שרבו חכמי בית שמאי מבית הלל וממילא הכרעת הרוב הייתה כהלכת בית שמאי ולא כבית הלל.

אירוע זה הנדמה במשנה כאירוע סביר של מחלוקת בין חכמים בה הוכרעה ההלכה כבית שמאי מצד היותם הרוב, מקבל משמעות שונה לאור דברי התוספתא על אתר: 'שמונה עשרה דבר גזרו בו ביום והיה אותו היום קשה להם לישראל כיום שנעשה בו העגל'.⁵ ההשוואה בין הדיון ההלכתי בין הבתים, לבין אירוע כה טראומטי כדוגמת חטא העגל מתמיהה ביותר. הסבר לכך אנו מוצאים בירושלמי המביא את המסורת הבאה: 'תנא רבי יהושע אונייא תלמידי ב"ש עמדו להן מלמטה והיו הורגין בתלמידי בית הלל. תני ששה מהן עלו והשאר עמדו עליהן בחרבות וברמחים'.⁶ התיאור בירושלמי מלמד על עימות חריף ביותר, בו בית שמאי אמנם בעלייה, בקומה הגבוהה, משמרים את כללי הפסיקה ומודעים לכך שרוב הוא הגורם המכריע. אבל למטה בקומת הכניסה, תלמידי בית שמאי יוצרים רוב מלאכותי על ידי כפייה ושימוש באלימות פיזית.

⁴ משנה, שבת א, ד.

⁵ תוספתא (ליברמן), שבת א, טז.

⁶ ירושלמי, שבת א, ד.

כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים – המשנה במסכת אבות
המשנה באבות שונה:

כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזו היא מחלוקת לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי. ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו.⁷

התיאור במשנה זו מעניין ביותר, המשנה דייקה בלשונה ושנתה מחלוקת לשם שמים ביחס להלל ושמאי ולא הזכירה מחלוקת ביחס לתלמידיהם. בנוסף לכך נוסח המשנה הוא מחלוקת הלל ושמאי ולא שמאי והלל. הנה לנו מקור בו שמו של הלל מוזכר קודם לשמו של שמאי, אולי בכדי להדגיש את השוני בין מחלוקתם של הלל ושמאי, בהם הייתה לכל שיטה גושפנקא הלכתית ללא הכרעה בין השיטות, לבין תקופת תלמידיהם בה דברי בית שמאי מובאים קודם לבית הלל, ועל רוב רובם של המקרים חל הכלל של 'הלכה כבתראי' והדין נפסק כבית הלל. לעניין הסתירה בין המקורות נעיר כפי שכבר אמרנו, שאין מקור זה מקשה כיוון שהוא מדבר על מחלוקת הפרטים ולא על מחלוקת הבתים.

הצעה לפתרון הסתירות

העיון במקורות הנ"ל מציג בפנינו תמונות שונות ביחס למחלוקתם של בית שמאי ובית הלל. **התלמוד הבבלי בעירובין** מתאר מחלוקת ארוכת שנים, שלבסוף הוכרעה כדעת כבית הלל בשל היותן נוחין ועלובין. משמעות הדבר איננה בהירה, אבל התוצאה היא שהלכה כבית הלל לא מצד הבריור התוכני של דבריהם אלא מחמת התנהלותם הציבורית ויחסם לדעות השונות מבית מדרשם. **המשנה ביבמות** מתארת מחלוקת הלכתית, המתנהלת בצורה מכובדת, ללא הכרעה מוחלטת. אין מסקנה סופית שההלכה היא כבית הלל, אלא שהיכוח נותר בעינו וכל בית מתבצר בתפיסתו ההלכתית ובגישתו ואיננו מוותר על אמונתו. עם זאת, השוני המהותי במגוון של תחומים

⁷ משנה, אבות ה, יז.

הלכתיים, לא מביא לפירוד חברתי סוציולוגי בין שני הבתים אלא הם נותרים יחד כקבוצה אחת. הדבר בא לידי ביטוי באמון ההדדי שנוצר ביניהם עד שהם ממשיכים לשאת נשים זה מביתו של זה וסומכים אחד על השני בנושאי הלכה. **המשנה באבות** קרובה לגישה זו, בכך שהיא מתארת מחלוקת הממשיכה להתקיים ואיננה נפתרת, מכיוון שהיא מחלוקת אמיתית וממילא יש מקום לכל דעה לשמר את תפיסתה, אם כי יש לדייק שמוזכרים בה הלל ושמאי ולא תלמידיהם. מקור שונה בניסוחו ותוכנו מקודמיו, הוא התיאור המובא **במשנה בשבת**, בוודאי על פי התייעוד בירושלמי, של אירוע קשה ביותר הכולל עימות כוחני ומאבק בין הבתים. אמנם חיצונית ישנו ניסיון לשמר את הרוב כגורם המכריע, אבל עם זאת רוב זה מיוצר באופן מלאכותי על ידי אלימות קשה המופעלת על ידי תלמידי בית שמאי, המונעים מבית הלל להגיע לרוב בהכרעה ההלכתית.

אם ננסה לסדר את רצף המקורות כרצף אירועים היסטורי ולא כמקורות סותרים המייצגים את אותה המציאות בצורות שונות, נוכל להגיע לפרשנות מחודשת. יתכן והאירוע המובא **במשנת שבת** היה עימות ראשוני מבחינה כרונולוגית, בו ניסו בית שמאי להכריע בכוח הזרוע את פסיקת ההלכה, על ידי יצירת רוב מדומה בבית הדין. הם משמרים את כללי המשחק באופן פורמאלי ומקפידים על קיומו של רוב בעלייה, אבל תהליך זה נעשה בצורה כוחנית ואלימה, המונעת מחכמי בית הלל להיות בדיון בעליה ולהוות חלק מההכרעה ההלכתית. אמנם באופן מקומי הם הצליחו, אבל אופן התנהלותם הביא לכישלון ודחיית פסיקתם במרבית הנושאים. תהליך הפסיקה הכוללני כבית הלל, המוזכר **במסכת עירובין** ומנומק בהיותם נוחין ועלובין, הוא בעצם תוצר חברתי וציבורי של האירוע הקשה המרומז במשנת שבת גבי "ח דברים. בית שמאי אמנם הצליחו בצורה מקומית, להביא להכרעה הלכתית כמותם בגזירות אלו, מכיוון שחכמיהם היו הרוב בבית הדין, אבל עקב הכוחניות שהם גילו דווקא בית הלל היו אלו שזכו שהלכה תהיה כמותם במרבית הנושאים ההלכתיים. לאחר גילוי האלימות של בית שמאי, כבר לא היה טעם ממשי להמשך הדיון עמהם, במתכונת של בית מדרש בו מובעות דעות שונות, דבר המרומז בכך שהכרעת ההלכה הגורפת כבית הלל איננה

מצד הגיון דבריהם, אלא, כתיאור הסוגיה בעירובין, כיוון שהם "נוחין ועלובין". עמדתם הערכית של בית הלל, הימנעותם מהחזרת מלחמה שערה באותו אירוע קשה המתועד במשנת שבת, נכונותם לקבל על עצמם את ההכרעה בפרספקטיבה של זמן, לא הביאה לאבדן השפעתם וכוחם, אלא להפך, היא הייתה זו שיצרה את המומנטום הציבורי, הארצי והשמימי, שהביא לכך שבסופו של חשבון, הויכוח בין הבתים, הוכרע בצורה גורפת לטובת הלכת בית הלל.

פתרון הסתירה בין משנת שבת למשנת יבמות, הוא העמדתם על רצף כרונולוגי בו המקור בשבת מתאר את האירוע הראשוני, בו נוצר שבר עמוק כתוצאה מהתנהגותם האלימה של בית שמאי. התגובה אליו היה העדפת הלכת בית הלל, בשל תרבות המחלוקת שאפיינה אותם, כתיאור הסוגיה בעירובין והסברנו לעיל. המשנה ביבמות מבטאת את מה שאירע לאחר מעשה, בעקבות אירוע קשה זה של י"ח דברים. בית שמאי הפיקו לקחים, הבאים לידי ביטוי בתיאור המכובד של מחלוקתם לאחר מכן במשנת יבמות. הם כבר לא ניסו לכפות את ההלכה כשיטתם, אלא אדרבא "לא נמנעו מלישא נשים" בגלל הבנתם שיש הכרח לשמור על מסגרת המאחדת, על בית מדרש שיש בו חתירה לאמת אבל גם לשלום ואהבה. דיון נוקב על שאלות מהותיות, אבל נכונות לקבל את ההכרעה הסופית כהווייתה, ללא שימוש בכוח כפייה, מכיוון שבתוך בית המדרש בסופו של חשבון: 'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'.

ניתן אולי לראות בהכרעת הרוב המלאכותי בי"ח דברים, מעין תמרור היסטורי שנותר על כנו, בכדי להזכיר סיטואציה שאיננה ראויה לבית מדרש. מחיר התנהלותם של תלמידי בית שמאי באותו יום היה אבדן לגיטימציה של שיטתם, לטובת נוחותם וסבלנותם של בית הלל, שהלכתם התקבלה על הלב, לא מצד טיעוניה החריפים והמחוכמים, אלא מכך שזוהי שיטה המאפשרת חיים. בית הלל אמנם הפסידו ב'קרב' בעימות ההלכתי המקומי על י"ח גזירות, שלא לחינם זהותם איננה ברורה לחלוטין וחשיבותם כנראה משנית, אבל הצליחו ב'מערכה', בכך שההלכה לדורות נפסקם כמותם.

חלק ב' – סיפורי מחלוקת נוספים

תנורו של עכנאי

סיפור מחלוקתם של רבי אליעזר ורבי יהושע ביחס לתנורו של עכנאי, כבר נידון בהרחבה בכמה וכמה מאמרים. בכדי שלא להאריך יתר על המידה, לא אצטט את כל הסיפור המובא בתלמוד הבבלי במסכת בבא מציעא דף נט ע"ב ובאופן חלקי בברכות דף יט ע"א ולא אדון בכל פרטיו. הסיפור מתאר את תוצאות מחלוקתם ההלכתית של רבי אליעזר וחכמים המובאת במשנה במסכת כלים ה, י. רבי אליעזר מתעקש בויכוחו ההלכתי על צדקת תפיסתו, עד שהוא מגייס את עץ החרוב, אמת המים, כותלי בית המדרש ולבסוף הוא אומר: 'אם הלכה כמותי – מן השמים יוכיחו', ואכן יוצאת בת קול שמצדיקה בצורה גורפת את תפיסתו, ואומרת שהלכה כרבי אליעזר 'בכל מקום'. תשובת רבי יהושע, המייצג את חכמים, לבת הקול מפתיעה למדי, טיעונו הוא 'לא בשמים היא', ההלכה נקבעת בעולם הארצי ולכן בת קול איננה רלוונטית.

מן הידועות היא שרבי אליעזר נחשב כממשיך המסורת של בית שמאי, בעוד רבי יהושע הוא ממשיכם של תלמידי בית הלל. נקודת מוצא זו חשובה להבנת הסיטואציה לגבי תנורו של עכנאי. לכאורה יש לעיין ביחסו של רבי יהושע לבת קול, הרי כמה דורות קודם לכן, הסיבה לכך שהוכרעה ההלכה בצורה גורפת כבית הלל הייתה, על פי תיאור התלמוד הבבלי בעירובין, בשל בת קול שאמרה שהלכה כבית הלל. אם כן מדוע גבי תנורו של עכנאי מסרב רבי יהושע, שבית מדרשו קיבל בעבר לגיטימציה מבת קול, להקשיב לה וטוען שהיא איננה יכולה להוות ראייה כלשהי? בנוסף לכך תגובתו החריפה של רבי יהושע איננה ברורה. מדוע רבי יהושע הנודע כחכם וחריף מביא לתוצאה כה מרה ובעייתית כחרם ונידוי? כיצד ויכוח הלכתי בבית המדרש גורם לכך שאחד מגדולי החכמים נדרש לצאת ממנו?

דומני שהתשובה לכך היא הרקע ההיסטורי של המאורע שתואר במסכת שבת, י"ח ההלכות שנקבעו בכוח הזרוע על ידי תלמידי בית שמאי שהיו הורגין בתלמידי בית הלל באותו דיון הלכתי בעליית חנניה דלעיל. בתודעתו של רבי יהושע המתווכח בעניין תנורו של עכנאי, נמצא אותו אירוע

טראומטי זה שהביא להדרת בית שמאי מהפסיקה ההלכתית. לאחר שנים של מאמצים התייצב המצב ובית המדרש חזר להיות מקום שבו נידונה כל הלכה לגופה וההכרעה היא על פי הרוב, בצורה המכבדת את דעת השני, וכעת נראית סכנה באופק. ניתן לשים לב לכך שהסיטואציה באותה מחלוקת, האמורה להיות דיון הלכתי למדני בענייני טומאה וטהרה, היא מפחידה למדי עבור הנמצאים שם. רבי אליעזר מזיז את עץ החרוב ולאחר מכן את אמת המים ואת קירות בית המדרש, שכמעט נופלים על ראשיהם בו בזמן ציבור החכמים נמצא בתוך בית המדרש. שימוש במוטיבים אלו מבחינת רבי יהושע הוא בעצם שימוש בעוצמה רוחנית וכוח תקיף. מבחינה זו עולה כאן חשש ממשי למהדורה שנייה של אותו עימות אלים, 'חטא העגל', סיטואציה אלימה וקשה בין ממשיכי תלמידי בית שמאי לממשיכי בית הלל. רבי יהושע שרוצה למנוע הישנות של סיטואציה זו, שמחירה הציבורי היה נוקב ודימויה הוא 'חטא העגל', עוצר אותה באיבה ומבחינתו מונע משבר חמור שני.

נראה לומר שטיעונו של רבי אליעזר עצמו על כך ש'בת קול' מצדיקה את דבריו, נאמר על רקע הלגיטימציה שקיבלה אותה 'בת קול' שהכריעה כבית הלל כמה דורות קודם לכן. רבי אליעזר איננו מערער בדיון ההלכתי רק על הנושא הנידון, אלא כדברי ה'בת קול': 'הלכה כרבי אליעזר בכל מקום'. רבי אליעזר רוצה לערער על הדיון הבית מדרשי ולהצדיק על ידי בת קול את תפיסתו ההלכתית, כפי שקודם לכן עשו זאת בית הלל עצמם ביחס לשיטתם, ועל ידי כך דחו את הלכת בית שמאי.

מענהו של רבי יהושע על כך ש'לא בשמים היא', לכאורה סותרת את תפיסת בית הלל שהצדיקו את הלכתם בשמה של בת קול כמה דורות קודם לכן. אך דומני שהתשובה לסתירה היא שבת הקול בימיהם של בית הלל אמרה ש'אלו ואלו דברי אלוקים חיים'. בת הקול המצדיקה את הלכת רבי אליעזר, איננה ראייה מבחינת רבי יהושע מכיוון שבעולם העליון ניתן למצוא הצדקה לכל תפיסה הלכתית, משום ש'אלו ואלו דברי אלוקים חיים' במובן התיאורטי והמופשט. שאלת ההכרעה למעשה בעולם הארצי, נידונה בבית המדרש הארצי ובו מתרחשת ההכרעה הקובעת, ולא בעולם העליון. השוני המהותי בין שתי בנות הקול הוא שרבי אליעזר הביא בת קול שהצדיקה את

תפיסתו ההלכתית, בעוד בית הלל הביאו בת קול שהצדיקה את שתי התפיסות. הסיבה לכך שהלכת בית הלל התקבלה, היא איננה מצד נכונותה, אלא אנושיותה.

רבן גמליאל ורבי יהושע

בשלושה נושאים הלכתיים מתרחש עימות בין רבן גמליאל הנשיא לבין רבי יהושע, המכריח את רבי יהושע לקבל את סמכותו והכרעתו ההלכתית. הראשון הוא ביחס לקביעת עיבור החודש כמתואר במשניות ראש השנה. בעימות זה מקבל על עצמו רבי יהושע את הכרעת בית דינו של רבן גמליאל ומגיע אליו כבקשתו:

נטל מקלו ומעותיו בידו, והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכיפורים להיות בחשבוננו. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום, רבי ותלמידי! רבי בחכמה, ותלמידי שקבלת את דברי.⁸

עימות שני הוא סביב בכורות דרבי צדוק כמובא בתלמוד הבבלי מסכת בכורות דף ל"ו. רבי צדוק הינו דמות סגפנית של חסיד ותלמיד חכם משלהי ימי הבית השני, המסתפק בגרוגרת תאנים אחת מערב שבת לערב שבת, ומתלבט בדין בכור שנפגם בשל אכילת שעורים עבות (עונו של רבי צדוק מתבטא באוכל האישי שלו וכן באוכל שניתן על ידיו לבהמותיו). רבי יהושע מורה לו שאכן ישנה אבחנה בין עמי הארץ לגבם גזרו שירעה הבכור ויסתאב לבין תלמיד חכם כמותו, שבוודאי המום אירע באקראי וממילא הופקעה קדושת הבכור. רבן גמליאל, השומע על הכרעת רבי יהושע מדברי רבי צדוק עצמו, מכנס את כל החכמים ומנסה לברר מי חושב אחרת ממנו. רבי יהושע מכחיש בתחילה ולבסוף מודה בכך, מכיוון שרבן גמליאל אינו מותר לו ברירה ואף מעמידו במשך דרשתו כדבריו: 'הושע עמוד על רגליך ויעידו בך', ביטוי לנזיפה חמורה כל כך עד שציבור השומעים מתקומם על ביזוי כבודו של רבי יהושע ועוצר את הדיון.

⁸ משנה, ראש השנה ב, ט.

עימות שלישי, וכנראה החריף מביניהם, מובא בתלמוד הבבלי במסכת ברכות דף כ"ז והוא מתרחש סביב השאלה האם תפילת ערבית היא רשות או חובה? רבי שמעון בר יוחאי, שואל את רבי יהושע על כך והוא עונה לו שהיא רשות. רבן גמליאל שומע זאת וסבור שערבית תפילת חובה היא. הוא מכנס את כל ציבור תלמידי החכמים, ולמרות שרבי יהושע טוען שאין חולק על שיטתו של רבן גמליאל הוא מכריח אותו להודות בכך שזאת הייתה תשובתו לתלמיד, מעמידו על רגליו בשנית וממשיך בלימוד. כאן תגובת הציבור היא כבר לא רק עצירת השיעור, אלא גם ההכרעה להעביר את רבן גמליאל מתפקידו כנשיא.

דומני שקריאה מעמיקה של עימות זה בין רבן גמליאל לרבי יהושע, תתבהר על רקע הסיפור שקדם לכך והוא נידויו של רבי אליעזר בעקבות סיפור 'תנורו של עכנאי'. בסיפור זה, המובא בשני מקומות בבבלי, לא מוזכר מקומו של רבן גמליאל הנשיא, כשלכאורה החרמתו של חכם כה מרכזי כדוגמת רבי אליעזר, מצריכה את מעורבותו של הנשיא. השתיקה בדבר מקומו של רבן גמליאל באירוע זה, אולי מרמזת על אי נוחותו מיוזמתו המהירה ופעילותו החריפה של רבי יהושע. יתכן שביטוי לכך ניתן לראות בתגובת רבן גמליאל, המנסה להראות לרבי יהושע שהוא עצמו מביע דעה אחרת ועומד עליה, וממילא היה ראוי לנדותו על כך, כפי שהוא טרח ועסק בנידויו של רבי אליעזר, ולא ראה בדבריו ביטוי למחלוקת לגיטימית. היגד זה מסביר היטב מדוע רבי יהושע איננו עומד על דעתו ההלכתית אלא מבטלה מיד בפני רבן גמליאל. נכונות זו היא ביטוי לחוסר רצונו של רבי יהושע לעמוד במקומו של רבי אליעזר, שהתעקש על תפיסתו ההלכתית ובשל כך נודה. רבי יהושע מודע לכך שבמידה והוא יעמוד על שלו, רבן גמליאל יכול להביא לנידויו באותה הדרך בה הוא עצמו הביא לנידויו של רבי אליעזר. יחסו המסויג של רבן גמליאל למעשהו של רבי יהושע כלפי רבי אליעזר, המביאה לנידויו של האחרון, נתמכת ממקור המלמד על יחסו השמרני של רבי אליעזר לתפקיד הנשיאות והכרתו במעמדו של רבן גמליאל כנשיא:

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי צדוק שהיו מסובין בבית המשתה של בנו של רבן גמליאל, והיה רבן גמליאל עומד ומשקה עליהם. נתן הכוס לר'

אליעזר ולא נטלו, נתנו לר' יהושע וקיבלו. אמר לו ר' אליעזר: מה זה יהושע? אנו יושבין ורבן גמליאל ברבי עומד ומשקה עלינו?! אמר לו: מצינו גדול ממנו ששימש, אברהם גדול ממנו ושימש. אברהם גדול הדור היה, וכתוב בו "והוא עומד עליהם". ושמה תאמרו כמלאכי השרת נדמו לו, לא נדמו לו אלא לערביים. ואנו לא יהיה רבן גמליאל ברבי עומד ומשקה עלינו?! אמר להם ר' צדוק עד מתי אתם מניחים כבודו של מקום ואתם עוסקים בכבוד הבריות? הקדוש ברוך הוא משיב רוחות, ומעלה נשיאים, ומוריד מטר, ומצמיח אדמה, ועורך שולחן בפני כל אחד ואחד, ואנו לא יהיה רבן גמליאל ברבי עומד ומשקה עלינו?⁹

הסיפור יכול להסביר את יחסו החיובי של רבן גמליאל לרבי אליעזר, שמבחינתו מכיר בסמכותו כנשיא ובחשיבותו הנובעת מכך, בעוד דווקא רבי יהושע המביא להחרמת רבי אליעזר, מתגלה כבעייתי מבחינת נכונותו לקבל את סמכותו וסמכות בית דינו.

כאמור, בשלושה נושאים דן רבן גמליאל בתקיפות עם רבי יהושע: ראש השנה, בכורות דרבי צדוק ותפילת ערבית. בעת הדיון על ראש השנה איננו יודעים דבר על התייחסות הציבור למחלוקת, למעט אזכור של חכמים המעודדים את רבי יהושע לקבל את הכרעת הנשיא. בבכורות דרבי צדוק, הציבור מתרעם על מנהגו הנוקשה של רבן גמליאל עם דמות מרכזית כדוגמת רבי יהושע. אבל רק בסיפור השלישי, גבי תפילת ערבית, הציבור, ובראשו חכמי בית המדרש, מתקומם ומחליט להחליף את הנשיא.

מדוע האירוע השלישי מביא לתוצאה זו? יתכן שרצף האירועים הביא לתגובה החמורה של ציבור הלומדים בבית המדרש רק במקרה השלישי. חכמים היו ערים לכך שהדיון כאן איננו רק הלכתי-תיאורטי, אלא קשור קשר גורדי לסמכות הנשיא והחכמים. רבן גמליאל יכול היה לאפשר לרבי יהושע לחמוק מדיון, אך הוא מתעקש להעלות את הדעה החולקת ולגדוע אותה. חכמי בית המדרש יוצאים בחריפות כנגד המהלך של רבן גמליאל המונע כל מחלוקת, אפילו שלא בהדיא, ואולי גם כנגד האליטיזם התורני שמאפיין את

⁹ בבלי, קידושין לב ע"ב.

בית המדרש בזמנו של רבן גמליאל שהיה מורכב רק במי ש'תוכם כברם' כמאמר הבבלי בהמשך הסוגיה.¹⁰

אפשרות נוספת להבנת תגובת הציבור הקשה, קשורה להמשך הסיפור בתלמוד המתאר את ביקורו של רבן גמליאל לאחר הדחתו בביתו של רבי יהושע. רבן גמליאל המבין שמוטל עליו לרצות את רבי יהושע, מגיע לבקר בביתו וזאת לו כנראה הפעם הראשונה. במפגש ביניהם השיחה מוסבת על כותלי הבית, ואולי מלמדת על כך שהמפגש ביניהם התרחש תמיד בבית המדרש ובנושאי למידה, ולא בחיים עצמם. רבן גמליאל, המגיע כנשיא בעל נכסים, מתקשה להתמודד עם ביתו הדל של רבי יהושע ובשל חוסר הקשר האישי ביניהם שאלותיו ראשוניות ומעט מגושמות. רבי יהושע נפגע ממנו ואומר לו: 'אוי לו לדור שאתה פרנסו שאי אתה יודע בצערן של תלמידי חכמים'. רבן גמליאל מבין את המצב המורכב ומבקש בצורה אמיתית את סליחתו.

יתכן ופער זה בין רבן גמליאל כנשיא לבין רבי יהושע, התגלה גם ביחס לדיון על תפילת ערבית. ההכרעה בכך שתפילת ערבית חובה, משמעותה שהציבור צריך להתארגן לתפילה מדי ערב. אין זו קריאת שמע על המיטה המתבצעת איש איש לעצמו, אלא התארגנות קבוצתית המצריכה התאספות במקום ציבורי וממילא נרות דולקים והוצאות כספיות נוספות. הציבור

¹⁰ דוגמא מעניינת לסיטואציה בה רבן גמליאל, אם כי יתכן ומדובר ברבן גמליאל הזקן ולא ר"ג דיבנה, נמנע מלהתעמת עם 'בעיה משמעתית' ובכך נמנעת פגיעה בכבודו של אדם ראה בתיאור הבא: 'תנו רבנן אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה. מעשה ברבן גמליאל שאמר: השכימו לי שבעה לעלייה, השכים ומצא שמונה. אמר: מי הוא שעלה שלא ברשות? ירד! עמד שמואל הקטן ואמר: אני הוא שעליתי שלא ברשות, ולא לעבר השנה עליתי, אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי. אמר לו: שב בני, שב. ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך, אלא אמרו חכמים: אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה. ולא שמואל הקטן הוה, אלא איניש אחרינא, [אדם אחר] ומחמת כיסופא הוא דעבד [מחשש שלא יתבייש אותו אדם עשה כך].' (בבלי, סנהדרין יא ע"א). בהמשך הסוגיה מובאת דוגמא שונה, בה רבי מתעקש על דרישתו ומפני החשש מפגיעה בכבוד אחד התלמידים 'מתנדב' לצאת הגדול שבהם, תגובת הציבור היא שוב העמדת רבם על מקומו בצורה מחאתית: 'כי הא דיתיב רבי וקא דריש, [ישב רבי ודרש בדברי תורה בפני תלמידיו] והריח ריח שום, אמר: מי שאכל שום - יצא! עמד רבי חייא ויצא. עמדו כולן ויצאו. בשחר מצאו רבי שמעון ברבי לרבי חייא, אמר ליה: אתה הוא שציערת לאבא? אמר לו: לא תהא כזאת בישראל!' (שם) פרשנות בדרך זו נתמכת מביאור מהרש"א על אתר בעוד רש"י מבאר את הסיפורים בצורה שונה, ועיין שם.

הרחב, שמורכב בחלקו הגדול מאנשים קשיי יום, שמדי ערב הלכו לישון עם חשיכה (ולשם כך נתקנו נרות שבת, בכדי שתהיה סעודה בערב לאחר קבלת שבת ודוק), איננו מסוגל לעמוד בהוצאה כלכלית כה כבדה. תיאור קובלנתו של רבי יהושע על הפער בין רבן גמליאל לבין תלמידי החכמים הדחוקים בפרנסתם, מאפשר להסביר את מחאת הציבור והתקוממותו קודם לכן על תקנה כה מחמירה שמשמעותה רחבה ביותר עבור הציבור הרחב. כאשר המחלוקת הייתה על עניינו הפרטי של רבי צדוק שאמנם נודע כעני מרוד וממילא שאלת הבכור שלו היא משמעותית לפרנסתו ורווחתו, הציבור היה יכול להבליג. אך כאשר הדיון נסוב על ענייני תפילת ערבית, הוא הופך לרלוונטי לכל אדם ואדם וממילא הכרעתו של רבן גמליאל וחוסר היכולת לקיים דיון הלכתי בעניין, מביאה את הציבור להתקוממות כנגד נשיאותו של רבן גמליאל.¹¹

סיכום

מגמת מאמר זה היא לנסות ליצור דרך המקורות המצויים בידינו מעין סיפור, המלמד על התמודדותם של חכמים בדור יבנה ועוד קודם לכן, עם שאלות יסוד של לימוד תורה בבית המדרש וריבוי מחלוקות. המאמר איננו עוסק באירועים ההיסטוריים רבי המשמעות וההשלכות, שעברו על הציבור היהודי באותם שנים, אלא מתמקד בנעשה בתוך בית המדרש עצמו. הסיפור מתחיל בתיאור באירוע המובא ברמיזה במשנת שבת, 'ח גזירות' כמאורע מכונן

¹¹ מבחינה זו הבחירה ברבי אלעזר בן עזריה כנשיא וההכרעה הסופית להותירו על מקומו אחת לחודש, היא בעלת משמעות רבה. אמנם רבן גמליאל חוזר להיות הנשיא אבל מדי חודש יש לו תזכורת מאת הציבור, על אותו מעשה שהיה. מעניין להביא את דבריו של ראב"ע עצמו ביחס למחלוקות בלימוד תורה: 'דרש רבי אלעזר בן עזריה: "דברי חכמין כדרבנות וכמסמרות נטועים בעלי אסופות נתנו מרועה אחד". "בעלי אסופות" – אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלין והללו מכשירין. שמא יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר: כולם "נתנו מרועה אחד" – אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים, ברוך הוא [...] אף אתה עשה אזניך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין' (בבלי, חגיגה ג ע"ב).

וטראומטי בו בית שמאי ניסו לכפות את ההלכה כשיטתם, ניסיון שהביא לבסוף לתוצאה הפוכה. אירוע זה נמצא ברקע של אירועים חשובים בימי חכמי יבנה, החל מתנורו של עכנאי, סיפור מחלוקתם הנודע של רבי אליעזר ורבי יהושע וכלה בנעשה בין הנשיא רבן גמליאל לבין רבי יהושע, סיפורים שניסינו לשפוך מעט אור על עומק פשרם.